

MARGONAUTÁK

Írások Margócsy István 60. születésnapjára

Szerkesztők

Csörsz Rumen István, Hegedüs Béla, Vaderna Gábor (I. rész)

Ambrus Judit, Bárány Tibor (II. rész)

Munkatárs: Teslár Ákos (II. rész)

rec.iti

Budapest • 2009

[<http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>]

HERMANN ZOLTÁN

„Magyarentod”
Adalékok a Dobozy-témához

A *Dobozy és hitvese* téma parafrázisainak, értelmezéseinek – akár a szöveghagyományok, akár a magyar romantikus ikonológia felől közelítünk hozzájuk – általában kétféle változata van. Az egyikben inkább az Istvánffy Miklóstól eredeztetett történet lélektani regisztere szólal meg, a másikban a hős tettének nemzetkarakterológiai, a tettben a magyar nemesi identitás római jellemeket is megszegyenítő¹ pátosza kap hangsúlyt.

Az újabb szakirodalom is e kettősség mentén állítja szembe a téma két legismertebb feldolgozását, Kölcsey Ferenc 1821. november 4-re keltezett *Dobozi* című balladáját és Kisfaludy Sándornak az *Aurora* 1822-es számában megjelent regéjét. A két mű eltérő intenciója valóban szembeötlő: Kölcsey drámái, az olvasót rögtön a kétségbeesett menekülés leírásába vető szövegkezdetével áll szemben Kisfaludy versszakokon át folytatódó történetfilozófiai-erkölcsi traktátusa, amely a gyengekezdű királlyal megvert nemzetről elmélkedik. Míg Kölcseyt láthatóan inkább a romantikus gesztus, a szerelmi gyilkosság és öngyilkosság, Paolo és Francesca történetének vagy Lessing *Emília Galottijának* párhuzamai, a szerelmi halál – kényszerűsége ellenére is lélektanilag motiválhatatlan – gesztusa érdekli, addig Kisfaludy epikus ráérősséggel adja elő a történetet.

A patriarkális erények netovábbja, a végsőkön túl is őrzött nemesi becsület és a „jóban-rosszban” asszonyi etikája azonban jóval Kisfaludyék előtt megjelenik a 18–19. század fordulójának valláserkölcsei irodalmában. A Dobozy-szakirodalom csekély figyelmet szentel Cserei Farkas 1800-ban megjelent művének, *A magyar és székegy asszonyok törvényeinek*, amely a hitvesi magatartás etikai normáit és néha követhetetlenül szigorú mintáit meséli el példázatok sorában. Dobozyék példája a könyv „hatodik kérdésére” adott elmélkedésben olvasható:

¹ „Michael Dobozi, der *ein neue Virginus* dem geliebten Weib, um sie vor der von den Feinden drohenden Schmach zu retten, den blitzenden Dolch in den keuschen Busen stösst.” August SAUER, *Kleist's Todeslitanei*, Prager Deutsche Studien, 1908, 35. Titus Livius köztársaság korban játszódó története Virginiáról és a lánya becsületét a lány megölésével menteni igyekvő apáról Virginiusról szól. A Virginia-téma feldolgozásairól: Elisabeth FRENZEL, *Stoffe der Weltliteratur*, Stuttgart, Kröner, 1988, 776–779.

Az aszszonynak Ura, és gyermeke egyszersmind lévén olly veszedelemben, melyből tsak egyiket lehetne néki megszabadítania, Urához vólna-é kötelesebb, vagy gyermekéhez’?

Az Aszszony az házasságbéli szövetségnek erejével egy testé lett az ő férjével, nintsen-is néki annál közelebb valója senki, se Attya, se Anyya, kiket el is hagyott azért, se gyermeke, kinek ugyan életet ő magára nem-is adhatott a’ nélkül. Mind azért tehát hogy férjével olly közléről való egyesége vagyon, mind pedig azért, hogy gyermeke-is, kit szabadítani akarna, tartoznék Apját olly történetben a’ Veszedelemből ki-venni, ha lehetne; kötelesebb férjéhez, és a’ kettő közül ezt szabadítani, mint gyermekét. Hasonló kötelessége vagyon a’ Férjfinak is feleségéhez.

Mutatyák-is sok példák, miként telyesítették ezt a’ Magyaroknál mind a’ Férjfiak, mind az Aszszónyok; kivált a’ Férjfiakat Feleségek óltalmazásának buzgó kívánságából származott indulattyok arra-is vitte, hogy midőn azokkal együtt kellett veszniek, ne talám magok után nagyobb Roszszra, keservesebb halálra marasztanák, készek voltak tulajdon kezekkel előre ki-végezni e’ Világból, ’s ugy menni velek együtt a’ más életre [...].

Felkapá Dobozi Mihály-is a’ Mohátsi siralmas veszedelemkor, Maratnál, közel Esztergomhoz lova farára feleségét, ’s meg-rugaszkodék, hogy azt magával együtt meg-óltalmazhassa a’ Törököktől. Látván az Aszszony hogy közelítnek a’ Törökök, azon kezdé Urát kérni, hogy ölné meg őtet, de e’ biztatá, hogy ne félne, hanem tartana számot inkább a’ füzabaduláshoz; Azonban bé-kezdék őket érni a’ kik kergetik vala, akkor az Aszszony előbbeni kérésével le-fördula Ura mellől a’ lóról; ez-is látván, hogy hátán vagyon az ellenség, ’s módgya nintsen az el-szaladásban, feleségének fordula, ’s ne hogy elevenen hagyná kezekre, ugy jutatná keserves igájukra, fertőztetésekre meg-ölé elsőbben maga kezével, ’s azután nagy bátran közikbe szöktete a’ Törököknek, és vitézi emberkedése között, véget vete ott életének is ditséretes halállal.

Nem lett vólna ugyan nékik lelki okokra nézvéen szabad olly szorult Állapottyokban-is feleségeket magok előtt e’ képpen költöztetniek ki ez életből, de mivel a’ szánakodó meg-búsult szeretetnek ereje vitte őket arra, menséget érdemel indulattyok, magok pedig ditséretet, és emlékezetet, a’ mennyiben e’ tselekedetekkel-is jelentették, hogy a’ Magyaroknál elébbvaló dolog vólt mindenkor a’ betsületes halál a’ szégyenes raboskodásnál, és hogy nálok valakinek óltalmazása nem tsak az életnek

meg-tartásában áll, hanem meg-előzésében-is azon inségeknak, melyek keservesebbé szokták tenni az óltalmazandónak életét halálánál.”²

Nehéz fel nem ismerni a Kisfaludy-rege oktató hangja mögött Cserei okfejtését. Legfeljebb elgondolkodhatunk azon, hogy Kisfaludy milyen érzékletesen szövi bele a maga erkölcsi tartásába – egymáshoz való ragaszkodásuk lehetséges magyarázataként – az asszony és férje halálos-erotikus vonzalmát:

Megáll tehát Dobozy úr,
S leszáll fáradt lováról,
S hitvesét is leöleli
A keserves párnáról;
Átölelve tartja őtet,
Szorongatja magához,
S néma, s hosszú csókok között
Szívja ajkát ajkához.
A szép asszony csüggedve áll, –
Egy haldokló liliomszál.
A ló, közel hozzájok,
Bús szemeket vet rájok.

Közelítnek a törökök
Vérszomjokban zajogva,
S magyarvéres markaikban
Kard és dárda villogva.
«Egek! hát csak nincs irgalom!»
Mond Dobozy könnyezve;
Megöleli feleségét,
S mély borzadást érezve
Megcsókolja – utólszor őt, –
S a csók alatt a remegőt
Szívbe döfi vasával,
És megfojtja – csókjával.³

Kisfaludy megoldása nem előzmény nélküli. A halál és a testi vágy e témája, illetve kuriozitása ekkorra már a királyi udvarok gáláns világának egyik emlegetett darabja. A rejtélyes monsieur Mouchet 1788-ban megjelent, *Dictionnaire contenant les anecdotes*

² CSEREI Farkas, *A magyar és székely asszonyok törvényei*, Kolozsvár, az ki-adó költségével s Hochmeister Márton betűivel, 1800, 187–188.

³ KISFALUDY Sándor, *Dobozy Mihály és hitvese*, Aurora, 1822, 22–34.

historiques de l'amour, depuis le commencement du monde à cejour című enciklopédiájának van egy „Dobozi” szócikke. Az 1811-es, a szerző által bővített második kiadásból való az idézet:

DOBOZI

Après la bataille de Moacs, dans laquelle les Turcs remportèrent une victoire complete contre les Hongrois qui furent taillés en pièces, et y perdirent Louis II., leur Roi, les Barbares vainqueurs ne trouvant plus d'obstacle capable de les arrêter, se répandirent dans la Hongrie, et y commirent les plus grands ravages; ils égorgèrent les femmes, les enfans, les vieillards; on vit des femmes enterrer leurs enfans tout vivans, de peur d'être trahies par les cris de ces infortunés. Depuis les rives de la Drave jusqu'à celles du Raab, tout le pays fut dévasté par le fer et par le feu.

Une forteresse, dans laquelle s'étaient réfugiés des soldats, des paysans, des femmes et des enfans, opposa une résistance de deux jours aux assauts meurtriers des Turcs; enfin ils furent forcés et massacrés. Un Capitaine, nommé Dobozi, qui avait partagé la défense de ces malheureux, trouva le moyen de s'en fuir à cheval, emmenant son épouse en croupe derrière lui. Cette femme généreuse, dit l'historien,⁴ et digne des plus beaux siècles de la Grèce et de Rome, voit les Turcs qui accourent: en ce moment elle détache ses charmes qui peuvent lui sauver la vie; elle prévoit qu'on va l'arracher des bras de son époux pour la destiner aux plaisirs de quelque Pacha; elle conjure Dobozi de lui donner la mort. Son époux frémit à cette proposition; il presse son cheval, mais les Turcs approchent; il va être enveloppé. Sa femme se jette à terre: *Vois*, lui dit-elle, *de quelle main tu veux que je périsse*. Dobozi tremble, pâlit, descend de

⁴ Mouchet is, minden bizonnyal, Istvánffyra hivatkozik. Istvánffy könyvének ismerjük egy 1724-es, a vesztfáliai Rommerskirchenben megjelent kiadását, ennek az edíciónak egy példánya lehetett az, amely – a francia határ közelsége miatt – eljuthatott XVI. Lajos levéltárához: *Regni Hungarici historia: post obitum gloriosissimi Mathiae Corvini etc.*, Libris XX-XIV., Nicolao ISTHVANFFIO & Joannes Jacobus KETTELER, Henrici Rommerskirchen, 1724. Istvánffy elbeszélése a VIII. könyvben olvasható: „Emlegetik Dobozi Mihály kiváló vitézségét és híres tettét. Amikor ugyanis a maga mögé ültetett és őt szorosán átölelő feleségét, a ló gyorsaságában bízva, biztos helyre akarta vinni, de mégsem tudott elmenekülni, miután feleségét előbb leszúrta, hogy az ellenség kezére ne kerüljön, ő a sűrű ellenség közé vágatott, s őt is ugyanúgy lemészárolták.” (Juhász László fordítása)

cheval, prend son arc d'une main tremblante, place le javelot sur le cœur de son épouse, de cette femme qu'il adorait, et le lauce en détournant les yeux. Tirant alors son sabre, il remonte à cheval, court sur les Turcs, se précipite au milieu d'eux, en renverse plusieurs, et tombe enfin percé de coups. Au 1526.⁵

Külön figyelmet érdemel a témának a soknyelvű Habsburg-birodalmon belüli recepciója. Istvánffy követve a 19. század történeti irodalma, Budai Ferenc református lelkész *Polgári históriája*, vagy Joseph von Hammernek az Oszmán Birodalom történetéről szóló munkája is népszerűsítette a történetet.⁶ A Kölcsey-vers Toldy *Handbuchjában* olvasható németül, egy további fordítása Gottlieb Stier 1850-es mondagyűjteményében, a Kisfaludy-rege pedig Majláth szöveggyűjteményében,⁷ de rajtuk kívül a Kölcsey- és Kisfaludy Sándor-költemények megjelenését követő esztendőekben három német nyelvű Dobozy-változat született: Laurenz Hocheneggeré, Wenzeslas Aloys Swobodáé (Václav Alois Svoboda-Navarovský) és J. C. Passy-é.⁸ A Dobozy-történet feldolgozásairól 1903-ban érkező Viszota Gyula azonban nem említi például Johann

⁵ *Dictionnaire contenant les anecdotes historiques de l'amour, depuis le commencement du monde à ce jours, Seconde édition, Revue, corrigée et augmentée par l'Auteur M. MOUCHET, Tome II., À Troyes, Chez Gobelet, Imprimeur & Libraire près l'Hôtel-de-ville, N°206. 1811; az első kiadás: Paris, chez Button, 1788.*

⁶ BUDAI Ferentz, *Magyarország polgári históriájára való lexikon, a XVI. század végeig I-III.*, kiadta BUDAI Ezsaiás, Nagyvárad, Máramarossi Gottlieb Antal, 1804–1805 (a Dobozy-történet a III. könyvben olvasható); „Die Verschanzten hatten sich sammt ihren Weibern und Kindern dem Tode geweiht; wie Michael Dobozy zu Moroth, welcher, da er sein mit sich auf das Pferd genommenes Weib vor den Türken nicht retten konnte, dieselbe erst niederstach, und dann ihren Tod rächend den seinigen in den Reihen der Feinde suchte und fand.” *Geschichte des Osmanischen Reiches, grossentheils aus bisher unbenutzten Handschriften und Archiven durch Joseph von HAMMER. Vom Regierungsantritte Suleiman des ersten bis zum Tode Selims II., 1520–1574*, In C. A. Hartleben's Verlage, 1828, 64.

⁷ A Kölcsey-ballada: *Handbuch der ungrischen Poësie, oder Auswahl interessanter, chronologisch geordneter Stücke aus den vortrefflichsten ungrischen Dichtern: mit Nachrichten von ihren Leben und Schriften, nebst einer einleitenden Geschichte der ungrischen Poesie. . .*, Hrsg. Ferenc TOLDY (in Verbindung mit Julius FENYÉRY), Pest, Wien, Kilian & Gerold, 1828, II, 440–444; *Ungarische Sagen und Märchen*, übersetzt von G[eorg/Gottlieb?] STIER, Berlin, Ferdinand Dümmlers Buchhandlung, 1850, 127–133.

⁸ A német balladákat Viszota Gyula tárta fel: VISZOTA Gyula, *Dobozy Mihály és hitvese történetének költői feldolgozásai*, ItK, 1903, 50–58; 160–168. Két ballada az *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst* számaiban jelent meg: Swobodáé az 1819., Passy balladája az 1824. évre szóló számokban. Viszotát idézi még: SZILÁGYI Márton, *Határpontok*, Bp., Ráció, 2007, 209.

Nepomuk Vogl balladagyűjteményének azt a darabját, amely Dobozy és felesége halálát az önpusztítástól sem visszariadó magyar „Volksgeist” példájának tünteti fel, Dobozyt pedig egyenesen egy öldöklő angyalhoz hasonlítja. A vers így végződik:

„Dobozi! Dobozi! jetzt ist es Zeit!” –
Da blitzet sein Säbel – da springt ein Quell
Aus den Lilienhügeln rubinenhell.

Die Blutige küßt er noch einmal hierauf,
Dann stürmt er hinein in der Feinde Hauf,
Jetzt thut’s um das Retten nicht weiter Noth,
Jetzt gilt’s nur zu folgen der Ehre Gebot.

Wie ein Todesengel der Ungar mäht,
Daß ein Blutbach über die Haide geht,
Zehn Leben schon haben das Blut bezahlt,
Das den schönsten Busen mit Purpur bemalt.

Verwundet noch kämpft er auf seinen Knie’n,
Und sieht noch manch Leben von hinnen flich’n,
Da sinkt er – und rufet im Blute roth:
„Es war doch ein edler *Magyarentod!*”⁹

Ugyanez a nemzetkarakterológiai érvelés olvasható a londoni *The Monthly Review*-nak a *Tudományos Gyűjtemény* 1824–25-ös számaiban recenziáló cikkében. Egyértelműen utal a Kisfaludy-regére – a cikkben a rege angol átköltésének töredékei is olvashatók – és az egykorú német variánsokra, a Dobozy-témát a magyar irodalom jellemző témájaként, a magyar lélek autentikus megnyilvánulásaként említi:

One of Alexander Kisfaludy’s poems relates to the tragical fate of Dobozy and his wife, who fell together during the Turkish wars. Some extracts from *it may serve as a specimen* [sic!] of Hungarian poetry.

After the fatal battle of Mohackz (in which king Lewis II. perished with the flower of his army), the Turks overran Hungary, and Buda

⁹ *Balladen, Romanzen, Sagen und Legenden* von Dr. Johann Nepomuk VOGL, Dritte Auflage, Wien, Wallishausser, 1851, 73–74. (A kötet első kiadása 1835-ös: egyelőre nem találtam nyomát, hogy a Vogl-ballada ebben is szerepelne már.) Akár „frivolnak” is nevezhető a téma újabb felbukkanása Sacher-Masoch, *Der letzte König von Magyaren* című történelmi regényében: a bécsi századvég írója lekezelően *mazochistának* bélyegzi itt a magyar nemesi morált. Leopold SACHER-MASOCH, *Der letzte König der Magyaren: Historischer Roman*, Wien, Costenoble, 1867, 244.

the capital became their conquest. Parties of Hungarians, however, still resisted in various strong holds, and Zapolya, a bold chief, assembled a number of trusty followers, and even aspired to the throne; but many of the Magnates thought it safer, in the common danger from the infidels, to bestow the crown on a powerful prince, who ruled already over other countries – this was Ferdinand, the brother of Charles V. Zapolya's faction, however, would not accede to this, and the country was divided between him, Ferdinand, and the Turks. During the desultory warfare that followed, a party of Hungarians who were assembled at the village of Maroth, under a leader of the name of Michael Dobozy, were attacked by superior Ottoman forces, and hemmed in on every side: they sold their lives dearly, and fell victims to their patriotism. A few ran away from the scene of slaughter, and among the rest Dobozy, who had his wife with him, a young and beautiful woman; the horror of her impending fate, were she to fall into the hands of the barbarians, made him try a last effort to save her. He vaulted on his well-tried steed, and having seated his wife en croupe behind him, they galloped away for their lives:

But there are deadly foes behind
Who cannot brook that one brave son
Of Hunnia live – I and wild they urge
Their Arab steeds, and onward run.

Then was each meaner fugitive
By scores of Osmanlees pursued,
But hundreds followed Dobozy,
He who had oft his hands imbrued.

In their best blood! – Fly Dobozy!
Should thy horse fail thee in this strife,
Alas! for thee and, oh! thy wife!
A double death thou'lt surely die!

The noble animal flies like the wind, and at first leaves far behind the Turkish pursuers; but wearied with the fatigue of the preceding fight, and with the double burthen he has now to carry, he slackens by degrees his course; he gasps and trembles in all his frame; his iron foot heavily and deeply imprints the sod. Meantime fatal sounds swell on the breeze; it is the cry of the Turkish bloodhounds, that have too well scented their prey:

„Oh Michael, best beloved!” sheened,
„E’en now we feel the heathen’s grasp,
Thy horse sinks under us – oh, see
His bloody foam, his labouring gasp!

Do thou for thy lov’d land survive,
But here – it must be so – we part;
But still I am for ever thine,
Here let thy dagger pierce my heart:

Alone, and unincumber’d, fly:
Thou yet may’st ’scape, and live to deal
Death to thy foes – oh! sometimes feel!
For her who left thee, but to die!”

Dobozy looks behind, and all hope of escape dies within him; the Turks are fearfully gaining ground upon them; he still dashes his spur, and urges his charger on, but all in vain; the poor steed is exhausted, and can hardly draw breath. At last he stumbles and falls. The fatal moment is now come! Dobozy leaps on the ground, supporting his trembling wife with one arm:

Nearer and nearer now the Turks –
Their breast-plates shine, their horse-tails dance,
And in their red blood-reeking hands
Flash the bright scimitar and lance;

„Ah! is it so? Heaven! – no help!”
Cries the Hungarian Lord and weeps:
His wife – her charms – the Turks – dire thought!
A death-cold shivering o’er him creeps –

Her bosom then with trembling hand,
Baring the throne of all his bliss:
Drives to her heart the fatal steel,
And draws her last breath in a kiss.

„Ah, lovely, hapless child of earth!
Thou source of joy, of matchless grief,
Smile my beloved, for thy chaste soul
Hath found its speediest, best relief.

Oh wait thee on thy way to heaven!
Now, even now again we meet.”
He sobbed, and with his broidered cloak
Cover'd the martyr at his feet.

The last look of his expiring consort, full of love and thankfulness for being saved from a fate worse than death, increases Dobozy's despair, the Ottomans press upon him; he cleaves down with his sabre the foremost of his assailants; at last he is struck by a spear from behind, his arm droops nerveless, he falls on the body of his beloved wife, and dies pierced with wounds.

Scenes like these were familiar at that time all over eastern Europe, and the Hungarian as well as the Sclavonian old romances and ballads, reflect upon us in a striking manner the lurid glare of bloody barbarian strife, and of the desperate struggle made by those brave people, against the tiger-like advance of the ruthless enemy of Christianity and civilisation – Ottoman Mahomedanism. Those scenes had been happily forgotten for a long season, when they were of late years revived, in all their horrid reality, in another part of the unhappy East, to the dismay and indignation of the whole of Christian Europe.¹⁰

Árnyalhatná a Kisfaludy Sándor-féle témakidolgozás által közvetített nemzeti imázst, ha az egykorú variációk között számba vehetnénk Kisfaludy Károly *Dobozy*-feldolgozásait is.¹¹ A fiatalabb Kisfaludynak két töredéke is fennmaradt. Belefogott egy hexameteres, a *Mobácsra* emlékeztető költemény írásába, de olvasható egy prózai töredéke is: ez talán egy hosszabb elbeszélésének a kezdete, vagy egy tervezett Dobozy-drámának a vázlata lehet. Egyikkel sem készült el, talán mert egyik műfaj sem volt alkalmas a színpadi szerepköröket nem tűrő romantikus lélektaniség és a nemzeti ideológia egyeztetésére. Kisfaludy Sándor regéjét végül 1824-ben Töltényi Szaniszló dolgozta át szomorújátékká.¹² A nemesi önfeláldozás emblémájának, a Dobozy-témának paradoxona, hogy a közös öngyilkosság éppen a nemesi értékrend egyik legfontosabb eleme ellen, a családi vérvonal folytonossága ellen hat. A változatok általában nem említik Dobozy Mihály és felesége gyermekeit, jóformán csak Kisfaludy

¹⁰ The Monthly Review from May to August Inclusive, Vol. V. London, ed. Thomas HURST, London, Edward Chance & Co., 1827, 137–139.

¹¹ KISFALUDY Károly *Összes művei*, szerk. HORVÁTH Cyrill, Bp., Magyar Könyvkiadó Intézet, 1889, I–II, 107–108; III–IV, 405–407.

¹² Részletek az 1824-ben Bécsben megjelent, Pánczél Dániel és Igaz Sámuel által kiadott Kedveskedő I. kötetében, 113–116.

Sándornál van egy beszédes hasonlat a vadászok elől menekülő vemhes szarvasünőről (13. versszak), ami talán a feleség áldott állapotára utal. Az önfeláldozás tehát a család magvaszakadásához vezet; nagy fejtörést okozva a későbbi századok genealógusainak, akik nem könnyen tudják azonosítani, hogy a kiterjedt és sokágú, ma is viruló Dobozy-família mely ágához lehetnek közel a történet hősei.¹³ Ha közelebbről megvizsgáljuk, ez az ellentmondás (a nemesi értékrend végletes érvényesítése és egyidejű felszámolása) rajzolta fel a *Dobozy*-történet két romantikus értelmezői horizontját, s gyakorlatilag azonnal ki is merítette.

A magyar nemesi önfeláldozás patetikus témája a 19. század folyamán eltolódott a téma képi megjelenítése felé. Az *üldözési jelenet* nemzeti ikonná alakítása már az *Aurora* első számának naivan epikus metszetén – akárcsak az évkönyv más műmellékletein – egyértelmű.¹⁴ Feltűnő, hogy ikonográfiai szempontból mennyire hasonlít az *Aurora* 1826-os számában megjelent, Vörösmarty *Cserhalomjához* készült metszethez: szinte csak a turbánt és a vassisakot kellene kicserélni, és a két kép könnyen átalakítható volna egymásba. A Dobozy-metszet talán magától Kisfaludy Károlytól származik,¹⁵ de ez a biedermeier (a makulátlan díszöltözet, Dobozy lányos arcvonásai stb.) báj még inkább Laccataris Demeternek a metszet alapján készült, részletezően dekoratív festményén jelenik meg. Külön érdemelne szót a festői téma újrafelfedezése a század második felének kezdetén, Madarász Viktornak¹⁶ és Székely Bertalannak a magyar romantikus – politizáló – festészet főművei között számon tartott, talán inkább a Kölcsey-ballada sötét tónusait megidéző képein.

¹³ Mindenesetre Kisfaludy is fontosnak tartja megjegyezni, hogy Fejér megyei nemesről van szó, talán a mai Alcsútdobozról. A Fejér megyei Dobozy-ág vélhető kihalása azonban más ágak gyarapodását nem érintette. NAGY Iván a család Bihar, Borsod, Fejér, Szabolcs és Torna vármegyei ágait tartotta számon: *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal*, I–XII, Pest, Beimel J. és Kozma Vazul, 1857–1868. (CD-ROM-változat, Arcanum)

¹⁴ MARGÓCSY István, *Kép és vers = „Nem sülyed az emberiség. . .”*: Szörényi László LX. születésnapjára, Bp., MTA ItI, 2007, 1227.
Internet: <<http://www.iti.mta.hu/Szorenyi60/Margocsy.pdf>>

¹⁵ VAYERNÉ ZIBOLEN Ágnes, *Kisfaludy Károly. A művészeti romantika kezdetei Magyarországon*, Bp., Akadémiai, 1973, 17. képmelléklet.

¹⁶ A Madarász-kép szokatlan képkivágása mintha a nézőpontot dinamizálná, nem statikus szemszögből látjuk a menekülést, a kompozíció végigfuttatja a tekintetet a balról jobbra tartó, elnyújtott mozgásokon. Metaforikus értelemben ez a Kölcsey-ballada dinamikus narrációjára emlékeztet inkább; a Kisfaludy Sándor regéjéhez készült illusztráció lovasai pedig inkább mintha valamiféle díjlovagló-tankönyv magyarázó ábrája lennének. Ne legyünk persze igazságtalanok az Aurorával: a magyar romantikus festészet és grafika két merően különböző korszakáról beszélünk.

Noha Kisfaludy Károly *Dobozy-tragédiája* nem készült el, tudunk arról, hogy előkép-ként, többjelenetes történelmi tablóként többször előadták az 1820–1840-es években. A *Magyar Színház-történet* azt állítja, hogy „Kolozsvar, Liptószentmiklós, Buda, Szeged, Esztergom jelzik négy év alatt elterjedtségét. Budán 1833-ban hat szakaszban adják elő, kísérszövegül Kisfaludy Károly balladájának [sic! - HZ] versszakai szolgálnak. Szegeden (csaknem egy időben) énekkíséret magyarázza »az Aurorában kiadott festés szerint« színre vitt tablót.”¹⁷ De ezekre az előképekre utal Jókai is, az *Egy magyar nábobban*:

– Hát komédiások nem jöttek?

– Dehogynem jöttek, hiszen éppen azon nevettem. Megint itt van az a Lokodi ötödmagával [. . .] Mikor a nagyságos urak a nagyteremben ebédelnek, ők azalatt az előszobában Dobozyt játszik el feleségstül, tizenkét képes ábrázolatban – görögtűz mellett.

– Hát miért az előszobámban és nem a színházamban?

– Kicsiny az nekik.

– Hiszen csak öten vannak.

– Igen, de valamennyi hajdú mind ott lesz ám, ki töröknek, ki magyarnak; a régiségtárbul elő is hordtunk már minden hozzá való fegyvert és öltözetet, a diákok meg azalatt énekelni fogják Dobozy történetét, Gyárfás most készíti hozzá a verset, a kántus prézes meg a nótát. Be derék lesz! [. . .] aztán, mikor mindenki meghalt, szétnyittatnak a háttérben levő szárnyajtók, s pompás tűzijáték fejezi be az egész mulatságot. Az időközöket Bihari bandája fogja kitölteni válogatott nótákkal, mik részint saját, részint Lavotta legkedvencebb szerzeményei.¹⁸

A lélektani irány felszámolódása nagyrészt a téma ironikus variánsainak (Kisfaludy Károly: *A bánkodó férj*; Vörösmarty Mihály: *A szép asszony*) köszönhető,¹⁹ ahol a nehéz természetű asszonyt elrabló török-tatár után Kisfaludy Károlynál csak legyint a magára maradt férj:

Búsul a férj szép asszonyán,

Utána néz mint vész után,

S amint eltűnt, köny könyvet hajt,

¹⁷ *Magyar színház-történet I: 1790–1873*, szerk. KERÉNYI Ferenc, Bp., Akadémiai, 1990, 218.

¹⁸ JÓKAI Mór, *Egy magyar nábob*, [XIII. fejezet: *A nábob neve napja*], Bp., Magyar Helikon, 1967, 269–270. Jókai iróniáján túlmutat, hogy a regény egyik fő témája – egyfajta Dobozy-párhuzamként – az asszonyi hűség. Ennek előképe lehet a jelenet. Lokodi alakjában talán éppen Töltényi Szaniszlót kell sejtenuünk.

¹⁹ SZILÁGYI, *i. m.*

Sajnálná őt, és fölsóhajt:
„Szegény tatár!”²⁰

A téma ironikus átértelmezésének sem rövid a története. Mikszáth 1908–1910-ben, a Dobozy-kultusz tetőpontjának²¹ tekinthető évtized végén megjelent regényében, a *Fekete város*ban már erős szarkazmussal illeti a nemesi Magyarország önfeláldozásának emblémáját. Amikor Görgey alispán híret veszi testvérhúga halálának, gyermekkori emlékek idéződnek meg benne:

A kemény embernek ez az ellágyulása mindössze egy percig tartott. [. . .] a szívéen szaladtak keresztül a gyermekkori emlékek, mikor még Katarinka kis leány volt, lepkék után szaladgáltak a réteken, volt egy csacsijuk, amelyen *Dobozi és nejét* játszották a réteken, vagyis maga mellé vette kis testvérkéjét a szamar hátára, amint a képen látta, a csacsinak tüzes taplót tett a fülébe, hogy jól szaladjon, mire az aztán olyan eszeveszett nyargalásnak eredt, hogy meg sem állt, csak a Durst-patakban, ahol erős kieszéssel belevetette s meghempergette magát a különben bokányi vízben, a füstölgő bal fülét belemártva, miáltal egyszersmind a gyerekek is lepottyantak.²²

²⁰ KISFALUDY, i. m., I–II, 101.

²¹ Az 1900-as évek elején élénk polémia folyt a Dobozy-történet hitelességéről, a maróti szekértábor régészeti topográfiájáról, a tragikus események helyszínéről: a 19. századi Dobozy-kultusz egyik sajátos emlékhelye a Pilismarót közelében található kedvelt túracélpont, a *Basabarv*. L. még BAGYARY Simon, *Dobozi Mihály tragédiája: Történelmi tanulmány*, az Esztergomi Katolikus Főgymnasium Értesítője, 1907–08, 1–16; SÖRÖS Pongrác, *Dobozi halála helyének megállapítására vonatkozó szakvélemények*, Századok, 1912, 782–783. Viszota említett tanulmánya is ehhez az irodalomtörténeti-történettudományi kultuszhoz kapcsolódott.

²² MIKSZÁTH Kálmán, *A fekete város*, Bp., Akadémiai, 1961 (Mikszáth Kálmán Összes Művei, Regények, 22), I, 206. Mikszáth fricskája, hogy a 19. századi populáris nemzeti mitologémát 17. század második felére is visszavetíti.